

Karl Markus Gaus

NIZ DUNAV

*U početku beše voda; i nad vodom lebdeše duh,
i duh posta reč i bi nazvan Dunav.*

A

Nisam ga video deset godina. Osamdesetih je bio nešto poput pop stara među srpskim piscima. Ali, kada se Jugoslavija raspala i kad su ga zamolili da postane predsednik nesretno podeljenih Jevrejskih zajednica, on nije uzmakao pred ovim zadatkom, već mu se posvetio sa velikom ozbiljnošću i pragmatičnom umešnošću. Zadatak koji je prihvatio bio je deprimirajući, jer, kada su mobilisani nacionalisti svih jugoslovenskih naroda, Jevrejima, koji su vekovima imali svog predstavnika među njima, postalo je jasno da su upravo u nepovrat izgubili svoju domovinu. Hiljade njih, koji su odoleli alternativni prisile i u ratu nisu hteli da se priklone ni jednoj ni drugoj strani, krenuli su na dug put u egzil. Kada su oni otišli, otišao je i on. Ali, pre nego što je napustio ne samo Jugoslaviju, nego i samu Evropu, zaustavio se u Salzburgu. Tada sam upoznao Davida Albaharija, jednog mršavog čoveka budnog, ali tužnog pogleda i izmoždenog lica. Stigao je iz Beograda, a u Kanadi mu je, na jednom Univerzitetu, bilo obećano mesto. Od tada je prošlo deset godina tokom kojih je objavio podjednak broj, kako sumornih, tako i vedrih knjiga – *Snežni čovek*, *Gec i Majer* i *Mamac*, i svaka govori o strahotama od kojih je želeo da pobegne. Ali rat ga je sustizao gde god da je bežao i šta god da je pisao. Sada je, obeležen teškom bolešću, koja ga je učinila još mršavijim i dala mu još ranjiviji izgled, u prtljagu imao svoje remek delo, roman *Pijavice*.

Sve počinje na Dunavskom keju u Beogradu: neki čovek je iznenada ošamario ženu tako da je ona posrnula i skoro pala u vodu. Zatim se izgubiše, a posmatrač i pripovedač je kao omađijan pokušao da prati dvoje ljudi, koji su uronili u ulice Zemuna, starog austrijskog utvrđenja Semlin. Ono što sledi je roman pun zagonetki, pogrešnih tragova, događaja koji se preklapaju. Roman koji nas sve dublje vodi u tajnu jevrejsku istoriju Beograda, otimajući nam pri tom, svojim zamršenim putevima i poneku iluziju, recimo onu, da baš u srpskoj istoriji nije bilo antisemitizma. Sigurni od antisemitske propagande i oslobođeni pritiska da se prilagode i da se po svaku cenu dokažu kao veće patriote, srpski Jevreji iz Zemuna živeli su samo jednom, i to upravo u vreme Turaka...

Albahari je, takođe, svedok mnogih dunavsko-romantičnih klišeja, bez obzira da li su oni habzburški ili jugoslovenski impregnirani, i neobično je što on, koji pripoveda o istoriji Jevreja sa prostora Dunava, pogled ne upravlja na tobože nadnacionalnu dunavsku monarhiju Habzburgovaca, niti na njenu sledbenicu na Balkanu, Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, nego na Osmansko carstvo. Upravo nas srpski pripovedač, koji oči-

to piše iz tradicije jevrejske književnosti Srednje Evrope, podseća na jednu metodički zaboravljenu činjenicu, da Dunav nije proticao samo kroz monarhiju Habzburgovaca, nego i kroz Osmansko carstvo, koje je nekada pružalo religiozne slobode, kakve se na hrišćanskom zapadu uopšte nisu mogle ni zamisliti.

B

Na Gabrijelu fon Baumberg naleteo sam u drugom tomu jedne obimne stare knjige. Taj tom su 1914. godine književni historičari Nagl, Cajdler i Kastl, pokorni carski i kraljevski podanici, neumorno i marljivo kopajući po gomili predanja, posvetili „Nemačko-austrijskoj istoriji književnosti“. Ono što se tamo o njoj moglo pročitati, zvučalo je, čak i na samom učenjačkom jeziku, toliko potresno, da sam rešio da saznam više o pesnikinji nestaloj bez traga i glasa. Ono što sam saznao, napisao sam u svojoj knjizi *U neotkrivenu Austriju*, baš kad mi je mađarski pisac Laslo Marton poslao svoju priču, u kojoj se dao u potragu za životnim putem muža Gabrijele fon Baumberg, mađarskog revolucionara i pisca Janoša Bočanjija.

Za Gabrijelu fon Baumberg čulo se oko 1800. godine kao za najlepšu ženu Beča, a ona je bila i više od toga: talentovana pesnikinja, čije je stvaralaštvo nemilosrdno samleo mlin habzburškog pravosuđa; revolucionarka protiv volje, koja je napustila salone dobrog društva; neustrašiva draga, koja je najpre pratila svog muža od „Dunava do Sene“, u glavni grad revolucije, a kasnije i među političke zatvorenike, kada su ga prebacivali iz jednog zatvora podunavske monarhije u drugi. „Lepu pesnikinju sa Istar reke“ – Stari Grci su Dunav zvali Istar – već su sa dvadeset godina poštovali kao „Sapfu iz Beča“, koja zaneseno ni o čem drugom nije pevala osim o ljubavnom užitku i patnji. Ljubav prema Janošu Bočanjiju donela joj je, međutim, toliko boli, da su u njoj sve pesme zanemele.

Bočanji, koji je želeo da postane „bard moje mađarske nacije“, bio je osumnjičen da se, kao prijatelj otpadnika od vere Ignjata Martinovića, zalagao za građanski ustanak protiv habzburške vlasti. Bio je uhapšen, mučen, zatvoren, ali je ipak uspeo da pobegne u Pariz, gde su ga posle Napoleonovog poraza ponovo uhapsili, isporučili Austriji i na kraju prognali u Linc, jer mu je povratak u Budimpeštu bio zabranjen. Ostao je do u duboku starost u Lincu, koji je, bez obzira na sve, ležao na istom Dunavu kao i nedostižna mu mađarska domovina. Martinović, ranije opat jednog samostana, osuđen je u bečkim jakobinskim procesima na smrt i 1795. pogubljen. Njegov saoptuženik Alfred Ridel, nekadašnji vaspitač cara Franca, kojeg je bivši štićenik kasnije proganjao iz duboke želje za osvetom, dospao je u zatvor Munkač. Bečki zaverenik Ridel istrunuo je u jednom zatvoru u dalekim ukrajinskim šumama, dok je njegov prijatelj, mađarski pobunjenik Bočanji, odveden u severni Tirol, gde je *Kufštajnskim elegijama* prkosio čamotinji svog zatočeništva. Do Kufštajna ga je pratila njegova žena Gabrijela fon Baumberg, kao i do Brna, gde je u zamku Špilberk, grobu generacija političkih zatvorenika, na zidu ćelije uklesano i njegovo ime, i konačno do Linca, gde je, sve stariji bračni par, bio do kraja života pod strogom prismotrom.

Austrougarski pogranični saobraćaj uvek je postojao, i to uvek u dva oblika: kao odluka vlasti koja je, i u lancima, slala podanike odavde tamo, i kao susretanje ljudi koji su prelazili granice koje im je odredila država, stalež, jezik. Gabrijela fon Baumberg, samosvesna

i talentovana, nije imala neke posebne veze sa političkim idejama kojima se Bočanji bavio, ali je i sama osetila bič vlasti, protiv koje je on iskazivao svoj revolt, i prkosno je prihvatila sudbinu koja je osudila njenu ljubav. Savet da se ipak sama vrati u Beč i u aristokratske krugove u kojima joj je nekad bilo dodeljeno veoma veliko priznanje, lepa pesnikinja Istar reke ljutito je odbijala. Izaslanika dobrog društva slala je kući podsmešljivim rečima: „Više duha pokriva tvoj šešir na ovoj saksiji, nego kad ga imaš na glavi“.

Ona je sa Bočanjjem živela u Lincu i ipak još uvek pisala o tokajcu, mađarskom vinu, koje joj je postalo verni „odagnač tuge“, i bila je tako rano slavna, a već zaboravljena kad je 1839. umrla. Na kraju života ni Bočanji nije ostvario ništa od onog za šta se borio i zbog čega je patio: njegovi spisi bili su uništeni, pozivi bez odjeka u narodu, državopolitički planovi osujećeni i pre nego što su napustili kuću zaverenika. Mreža obavestajaca i opservanata bila je toliko gusta, da se i ono malo što je ostalo o njemu u pisanim svedočanstvima, moglo pročitati jedino u dokumentima tajne državne policije, koja je došla do istih, odano ih opremila registarskim brojevima i tako spasila u večnom arhivu austrougarskih buna.

C

Sećam se da sam jednog vrelog dana u Černavodi, gradu na Dunavu u rumunskoj Dobrudži, prelazio preko jednog od najdužih mostova na svetu i da mi je zaista trebalo dobrih sat vremena da pređem preko oba rukavca, u koje se Dunav već odatle račvao. Grad je prastar, ali izgleda kao da je neki arhitekta iz ruševina podigao najmodernije zdanje. Od Černavode se dunavski kanal, prosečen kroz državu za vreme Čaušeskua, račva, i ovde, gde Dunav naglo skreće ka severu, vodi u pravcu jugoistoka najkraćim putem do Crnog mora, u koje se uliva južno od Konstance, skraćujući time brodovima plovni put za skoro 500 km.

Najpoznatije dete grada, ipak, nisam ugledao u Černavodi, a ni u Bukureštu, gde se tokom godine najčešće zadržavalo, nego u jednom švajcarskom muzeju. „Mislilac iz Černavode“ je figurica od pečene gline, napravljena pre otprilike tri stotine godina, i u stanju je da još i danas uzdrma nepristrasnog posmatrača.

Mislilac nas potresa, jer u njemu kao u bratu umrlom davno pre nas, spoznajemo sebe. Pognut sedi tu, laktovima oslonjen na kolena, lice je podupro šakama. Nos je velik, mala usta poluotvorena, a oči dubokog pogleda gledaju gore u bezimenu daljinu, u kojoj nas konačno otkrivaju.

D

Tada još nisam znao šta znači Dunav, znao sam samo da smo mi bili Podunavske Švabe. Za razliku od mojih školskih drugova, čiji su roditelji bili poreklom iz grada Salcburga ili iz Lungaua ili su se doselili iz nekog tirolskog sela, moji roditelji su tek 1945. došli u Austriju. To je, u svakom slučaju, bilo nešto posebno. Njihovo dugo putovanje krenulo je iz Bačke, vodilo kroz ratom napola uništenu Evropu, i sasvim slučajno se završilo u Salcburgu. Bili smo Podunavske Švabe, znao sam to, pošto je otac vodio savetovalište za izbeglice, pod kojima se, pre svega, mislilo na Podunavske Švabe i Transilvanske Sase. Oni su bili proterani iz svoje domovine na kraju razarajućeg rata započetog iz strasti nacionalsocijalista, koji

su se u svom osvajačkom pohodu pozivali i na tobože zarobljene, neizbavljene nemačke grupe naroda na Balkanu.

O tome ko su, zaista, bile Podunavske Švabe, postoje mnoge priče i legende. Počinje se tim da Podunavske Švabe uopšte i nisu bile Švabe, ili tačnije, da su Švabe činile samo jednu od mnogih grupa, koje su neposredno pre svoje nezaslužene istorijske propasti u XX veku bile obuhvaćene jednim zajedničkim nazivom. To su, u stvari, bili Franci, zatim Nemci iz Falačke, Hesena, Argaua, Alzasa, Lotringije, Luksemburga, Tiringije i iseljenici iz mnogih austrijskih kneževina, koji su od kraja XVII veka u velikim talasima, „švapskim migracijama“, dospeli duboko u jugoistočnu Evropu. Stigli su u opustošeno područje u kojem su, nakon gotovo beskonačnog niza borbi između osmanske i austrijske vojske, trunule kosti palih, ubijenih generacija. Posle pobeda, kojima je carska vojska pod princom Eugenom Savojskim konačno potisnula Turke iz Srednje Evrope, habzburška administracija postaje birokratski revnosna u nameri da sistematično iznova naseli skoro pustu zemlju; zemlju, koja je, u današnjem smislu države, obuhvatala južni deo Mađarske, istočni deo Hrvatske i široke delove Srbije i Rumunije i pripadala ondašnjoj dunavskoj monarhiji.

Za takav poduhvat naseljavanja bilo je potrebno mnogo ljudi spremnih da napuste svoju domovinu. Njih je kasnije nemačka nacionalna mitologija nazivala hrabrim putnicima na Istok, valjanim zemljoradnicima, hrišćanskim bastionom Zapada protiv stalno preteće opasnosti od islama. Ipak, svoju državu tada su napuštali samo oni koji su videli da nema nikakvog izgleda da se u njoj otklone nevolje i ugnjetavanje. Tako na put krenuše ljudi koji su trpeli feudalnu tiraniju ili religiozno potčinjavanje, ljudi na rubu egzistencije, zanatlije koje su se morale pogađati za nadnicu, seljački sinovi koji su prilikom podele nasledstva ostali praznih ruku, mlade žene koje je udovički status odvodio u bedu ili u prostituciju. Kada su pošli u nepoznato, u svom prtljagu sigurno nisu imali veliku nemačku ideologiju, ali su se nadali da će im tamo, u tuđini, biti bolje nego kod kuće.

Prva generacija umirala je od kuge, hladnih zima, loših žetvi, nepoznavanja zemlje i klime u njoj. Ali njihovi potomci su je oko 1900. godine doveli do blagostanja u svakom pogledu, i tek tada su se okupili pod zajednički identitet sa nazivom „Podunavske Švabe“. Brojali su oko milion i po ljudi, važili za „najmlađe nemačko pleme“ i uvek živeli u susedstvu drugih nacionalnosti podunavskog prostora – Mađara, Hrvata, Srba, Rumuna, Jevreja, Roma i pola tuceta manjih etničkih grupa. Ovaj suživot ne treba uzdizati u nepomućenu idilu naroda, ali u istorijskim izvorima do XIX veka ne pominju se nacionalni konflikti. Istorijski prostor bio je više obeležen koegzistencijom različitih naroda, a svakodnevni odnosi van granica sopstvene nacionalnosti za svakoga su jednostavno predstavljali nužnost da bi se preživelo. Moj deda, Mihael Hert, imao je samo četvorogodišnju školu, ali je umeo da se sporazumeva na šest jezika, jer je šest nacionalnosti živelo zajedno u Bačkoj, u svakoj varoši i skoro u svakom selu.

Mi smo bili Podunavske Švabe. Sva moja rodbina koja je poreklom bila od „dole“, iz Srema, Banata ili Bačke, govorila je nemački malo drugačiji od onog kojim su govorila deca sa kojom sam se igrao i ljudi iz naselja. Zbog čega smo mi onda došli u Austriju i među ove ljude? Vermaht je kroz Balkan povukao krvav trag posluživši se pri tom i podunavskošvapskim pomagačima. Cenu toga su na kraju rata platile Podunavske Švabe. Proglašeni su kriminalnim minoritetom i kolektivno su proterani. Onaj ko je ostao, često u nadi da će ga

prijateljstvo sa srpskim poslovnim partnerima i komšijama, kao i nevinost koja se mogla dokazati, spasiti od progona, bio je razočaran. Više hiljada njih završilo je u logorima, gde su umrli od gladi, tifusa ili tuberkuloze. Oni koji su imali sreće da prežive, oslobođeni su posle nekoliko godina i, ako nisu naknadno napustili zemlju, brzo su se priključili reprezentativnim nacionalnostima u državi, Srbima ili Hrvatima, čiji su jezik ionako već odavno znali.

Odavno su srpski istoričari priznali da je bilo izjednačavanja političke elite sa nacional-socijalizmom, ali ne i fašiziranja same etničke zajednice, i da je proterivanjem naneta nepravda Podunavskim Švabama. Ali ovo rehabilitovanje više nije moglo da promeni činjenicu da su Podunavske Švabe, koji su kasno izronili iz istorije, ubrzo ponovo nestali iz nje. Tamo gde je bila njihova istorijska naseobina, danas žive, rasuto, tek malobrojni. U Nemačkoj i Austriji pak, gde se 1945. nastanilo njih nekoliko stotina hiljada, njihova deca i deca njihove dece odavno su se stopila sa lokalnim stanovništvom. Tradicija Podunavskih Švaba se najistrajnije održala u Sjedinjenim Američkim Državama i u Kanadi. Kao i mnogi drugi doseljenici, tako su i američke Podunavske Švabe negovale prisan odnos prema „staroj domovini“, a to što je većina njih uopšte nije ni poznavala, nije ih sprečavalo da se organizuju u grupe za očuvanje folklornih nošnji i igara, da svake godine proslavljaju crkvenu slavu i da se vežbaju u dijalektu, čiji standardni jezik, nemački, više nisu razumeli. Snob je, ko je tome nešto zamerio.

E

Jedan stariji gospodin, „kao prijatelj veličanstven, kao pisac prosečan, kao čovek grozan“, sedi na verandi svoje kuće, koja se nalazi na jednom dunavskom ostrvu nedaleko od Budimpešte. Posmatra vodu koja protiče, i pita se hoće li se i za pedeset godina ljudi moći kupati u toj čorbi, a da prođu bez neke bolesti. Ali, kupanje je oduvek bilo opasno, naročito onda kada je državna vlast sa nasilničkom brižnošću pazila da se niko iz obesti, nediscipline ili svojeglavosti ne utopi u Dunavu. Starom gospodinu, koji sedi na verandi i pije vino čije je grožđe sazrevalo kraj Dunava, pala je na pamet jedna scena od pre trideset, četrdeset godina, kada je komunistička policija motrila na kupanje u Dunavu, koje je trebalo da bude propisno, pa je policijskim čamcem jurila jednog neposlušnog kupača i na kraju se pokazala. Kad je odbio da se popne u čamac, udariše ga bez otezanja veslom po glavi, tako da je sada onesvešćeni kupač, zarad svoje vlastite bezbednosti mogao konačno biti izvučen iz opasne vode.

Taj, koji ovo priča je Borši, lik iz romana u kojem se neosporno ogleda njegov stvaralac Ištvan Erši. *U zatvorenom prostoru* naziv je poslednjeg romana mađarskog autora, buntovnika po temperamentu i iz afiniteta, koji se nikada nije odrekao smeha, ni podrugljivog, ni iskrenog. Ono što je on umeo da ispriča o životu u realsocijalizmu, bilo je tako zamršeno, gnevno, komično, kako je mogao da doživi i uobličio samo neko ko je slovio, recimo, za idealnog komunistu. Kao takvom, Eršiju nije bilo lako sa komunistima realsocijalizma. Oni su dvadesetpetogodišnjeg sledbenika anatemisanog marksističkog filozofa Đerđa Lukača, posle narodnog puča 1956. godine, strpali u zatvor, gde je proveo četiri godine, da bi kasnije jednom prilikom zvanično nagradili njegove knjige i pozorišne komade, a zatim ponovo zabranili, i time još više nego mnogim drugim, otežali piscu, koji je bio sve samo ne prosečan.

Onaj ko se susreo sa lštvanom Eršijem, sećaće se čoveka punog duha, čije su oči zaista iskriale od kočopernosti, od nepatvorene radosti bivstvovanja i koji, uostalom, nikada nije podizao nikakvu galamu zbog svojih političkih patnji. Ostao je opozicionar i posle promena 1989, jer da je posle perioda birokratskog socijalizma moglo uslediti nešto bolje od divljeg kapitalizma, kakav još i danas vlada Mađarskom i deformiše je, činilo mu se besmislenim i neprihvatljivim.

U svom poslednjem romanu opuštenu prikazuje sarkastičnu sliku sebe. Ostarelog pisca, koji je bio opsednuti zavodnik žena, na njegovom dunavskom ostrvu posećuje jedna mlada novinarka, sa namerom da iz biografije čuvenog i osporavanog pisca dođe do nekih senzacionalnih delova, na osnovu kojih će naknadno moći da optuži njegove protivnike, funkcionere komunističkog sistema, kao i njega samog, levičarskog opozicionara, koji je sa ženama negovao tako frivolne odnose. Od toga nije bilo gotovo ništa, jer je Borši uvek bio korak ispred novinarkе. O sebi je sudio oštrije od nje i bio je neumoljiviji kad je u pitanju izdaja njegovih bivših istomišljenika; on je, pre svega, iako često prevaren u svojim nadanjima, ipak srećniji od nje. Jeste, on je toliko lud za srećom, kao da je ona jedina životna veština, od koje sve zavisi.

Nekoliko meseci pre smrti, čuo sam se sa lštvanom. Rekao mi je da je bolest, koja ga tako bedno uništava, sahranila i njegovog sina. Bio je gotovo začuđen što je na kraju života morao u svoj repertoar da primi i Jova. Njemu su se zaista dešavale najgore stvari, gledao je sina dok umire od leukemije i to samo nekoliko nedelja pre nego što joj je, u oktobru 2005. i sam podlegao. Čovek, koji je izveo pravu majstoriju, kojem su se ponekad divili isti oni koje je njegova nepotkupljiva, zajedljiva duhovitost plašila. Čovek, kojeg su voleli oni bez hrabrosti da slede njegove radikalne ideje.

F

Danas je Futog deo grada Novog Sada, ali pre 200 godina bila je to podunavskošvapska varošica na Dunavu. Tamo je jedno dete, koje je rano ostalo siročić, i koje se školovalo za šeširdžiju i steklo bogatstvo umešnošću i marljivošću u ovoj profesiji, napravilo trgovinsku radnju, koja je u ponudi imala sve, od naočara i časovnika, preko gramofona, porcelanskog posuđa i poljoprivrednih uređaja, do živih svinja i novina. Ponos moga dede Mihaela Herta bilo je to što u velikom, dalekom svetu nije postojalo ništa što se i u Futogu nije moglo naći u ponudi, ukoliko je to bila želja njegovih mušterija.

U Futogu je rođena i moja majka, i kako mi je opisivala mesto svog detinjstva, ja ga nisam mogao drugačije zamisliti nego kao selo koje se izgledalo pod žarkim suncem, čiji je istinski element bila prašina, fina prašina rasuta po putevima, koju bi poštanski autobus, kada bi prošao, podigao za sobom, a deca su već spremno čekala da se pod njenim svodom, koji se polako spuštao, „okupaju“ kao pod tušem. Futog, to je bila panonska prašina – i Dunav, na koji su leti odlazila deca i plivajući se spuštala par kilometara niz reku, a onda izlazila na obalu i trčala nazad da se ponovo spuste. Bila je to razonoda, tako velika, da moja majka ni pred kraj svog života nije znala da navede nijednu drugu koja bi joj bila slična. Ali Dunav je svake godine tražio svoje žrtve među mladima, zato što je imao bezdane, brzake

i, koliko god da je mirno tekao, bio je kao stvoren za to da ga potceniš i da budeš odvučen, ne na obalu, nego na sredinu reke, i da se utopiš.

Švabe proterane iz Futoga 1944. godine, podigle su u Bavorskoj još jedanput svoj grad, ali ne na velikoj reci, nego na malom potoku Alc i nazvale ga Garhing. Ulice koje su izgradili bile su kao pod konac prave i prašnjave, i pod pravim uglom sekle su jednu drugu. Sve kuće su bile iste, a ispred svake mala bašta, u kojoj su ekscesivno gajili povrće. Kada sam dolazio u posetu kod bake i dede, koji su u Garhingu živeli još dvadeset bespomoćnih godina, zgrozio sam se od reglementacije života u tom malom svetu, gde je svako o svakom sve znao, i gde i najmanje odstupanje nije ostalo neprimećeno i nijedna pogreška nekažnjena. Ni moja majka se u Garhingu nije osećala dobro, a u posetu je dolazila nerado i iz osećanja obaveze. Ali Futog, isto takav gradić, samo u jednom drugom vremenu, na jednoj drugoj reci i pod jednim drugim nebom, ona je još jedanput oživela u knjizi koju je počela da piše za svoju decu i unučad, kada je osetila da joj se približava smrt. Sećanje na njega bilo je tako intenzivno, kao da je u svom punom sjaju upravo stajao pred nama.

G

On nije imao meru, što znači da nije bio ni čovek prosečnih vrednosti. Rudolf Gajst je napisao jedno gigantsko, u nedogled izraslo delo, koje je stremilo ka zvezdama i bilo jedinstveno na svetu, jer je bilo rasuto po listovima papira koje je njegov sin decenijama pokušavao da prikupi i složi. Od samih dimenzija ovog dela zavrti ti se u glavi, međutim, kad sam saznao u kakvoj nuždi je ono nastajalo, počela je da me hvata jeza, jer protivrečnost ovog Rudolfa Gajsta pevala je o ljudskoj ljubavi, dok je on gladovao, o austrijskoj pacifičkoj propagandi, dok je on sedeo po austrijskim tamnicama.

Kad ga je regrutovala Austrougarska armija, Rudolf Gajst, koji je rođen 1900. godine, u rancu je imao *Baklju* Karla Krausa, kako bi njome širio pacifističku propagandu među vojnicima. Vrativši se kući sa polja časti, kao anarhista je redovno sedeo u policijskom pritvoru zbog „povrede službene časti“. Na prvom evropskom Kongresu vagabunda, koji je organizovao Gregor Gog 1929. godine, Gajst je održao legendarni govor iz glave, u kojem je vagabundu dodelio ulogu revolucionarnog agitatora. U svojoj maloj izdavačkoj kući publikovao je drske tekstove Eriha Mizama, dok je on sam pisao stihove po čestitkama i išao po kafanama i radničkim naseljima Beča nudeći po kućama svoje pesme.

Kada je Austrija postala istočna granica Trećeg rajha, dospeo je u šake Gestapoa, koji ga je mučio više od godinu dana i pustio tek kad je bio obeležen za čitav život. Posle rata je zbog toga dobio penziju, koja je bila toliko mala da je kartanjem pokušavao da prehrani svoju šestočlanu porodicu. Kao stari „kosmičar“, pun nadanja, tvorio je socijalizam iz harmonije zvezda. Prkosno je ustajao protiv uobičajenog shvatanja austrijskog patriotizma, jer je on, ipak, za njega bio povezan sa subverzivnom kulturom svakodnevice marginalizovanih egzistencija. Kao liričar, u čijem je zagrljaju bio ceo svet, pevao je o češkim radnicima na ciglanama, bečkim proleterima iz predgrađa, sezonskim radnicima iz Valdfirtela, austrijskim i mađarskim Romima, ponosnim Indijancima, o pobunjeničkim crncima evropskih kolonija u Africi...

Umro je „pre vremena“, 1957. godine. Kada se približavao Gajstov stoti rođendan, njegov sin, evangelistički sveštenik Til Gajst, ubedio me je da sa njim saradujem na jednoj knjizi. On je tada bio čovek od 65 godina i njegova pobožnost činila mi se tako socijalradikalnom, da sam mislio da ću u njoj otkriti politički radikalizam njegovog oca koji je bio zaista jedinstven umetnik. Tako sam u jesen 1999. godine, prvi put u životu, bio u gostima kod nekog sveštenika i bio sam šokiran zbog krajnje neobičnog razgovora sa živahnim, duhovitim čovekom, koji mi je držao propoved o anarhizmu, miru u svetu, veri u Boga i fudbalu. U sveštenikovom stanu, pretrpanom očevim knjigama, dokumentima i spisima, naišao sam na jednu ogromnu knjigu u kojoj je 1950. Rudolf Gajst lično zapisao šta je sve još u svom životu nameravao literarno da preduzme i izvrši. Počev od ništa manje nego 735 romana, novela, priča, drama, filmskih scenarija, ciklusa pesama, studija, zabeležio je tu i naslove, imena glavnih likova i glavne konflikte, mesta radnje i vremenski okvir događaja. Nije imao meru, ali nije mogao da se odmakne dalje od proseka.

Knjigu o „nemirnom duhu“, njegovom ocu, Til Gajst i ja smo izdali 2000. godine. To je kolaž, koji pravi luk između mladića bez utočišta, koji je noćivao na poljanama kraj Dunava i bolesnog pesnika, koji je za samo deceniju nadživio gestapovski zatvor i koji do kraja nije prestajao da veliča i poslednju „zver“ i da obznanjuje kako je život, ipak, lep. Međutim, knjiga o životu Rudolfa Gajsta ostala je potpuno neprimećena, a on je danas zaboravljen onako kako bi to voleli oni koji su ga hapsili i proganjali, spaljivali njegove knjige i uništavali njegovu egzistenciju.

H

On uopšte i nije bio moj ujak, već ujak moje majke, ali kada se govorilo o njemu, on je uvek za sve bio ujka Hugo. Mi deca videli smo ga samo jedanput, ali o njemu se toliko pričalo da nas uopšte ne bi iznenadilo da se on svaki čas pojavi na vratima. Ujka Hugo, brat moje bake, školovao se u Panoniji za umetničkog tkača i bio je poslat na usavršavanje. Godinu dana nakon što je napustio gradić u Bačkoj, od njega je stiglo pismo iz „Amerige“, kako su to imale običaj da izgovaraju Podunavske Švabe, na svom grleno mekom dijalektu. Ujka Hugo se odselio i, umesto u Futogu, živeo u Filadelfiji, gde se već oko 1900. godine doselilo mnogo Panonaca, bez obzira na nacionalnost, i gde je, posle 1945. došlo desetine hiljada Podunavskih Švaba, koji su morali da napuste svoju domovinu.

Do „bogatog ujaka iz Amerike“, ujka Hugo nije dogurao. Radio je u fabrici tekstila, oženio se mađarskom iseljenicom, kojoj je, kao i njemu, slabo išao engleski, postao je otac dva američka deteta, Džona i Meri, i tokom prvih posleratnih godina, kako se sa zahvalnošću sećala moja majka i u poodmaklim godinama, za Salzburg je redovno slao pakete sa odećom, konzervama, a jednom čak i sa parom modernih, šik cipela sa potpeticom, za nju.

Imao sam pet godina, kada sam napokon upoznao ujka Huga, o kojem sam tako mnogo slušao. Došao je u Salzburg na jedno svadbeno veselje, nameravajući da se tom prilikom zauvek oprosti od Evrope i od svoje daleke evropske rodbine. Imao je tada sedamdesetak godina, bio je udovac i baš onakav kakav treba da bude ujka: popustljiv, pun priča i anegdota, spreman na šalu kada mi deca priredimo neku vragoliju. Pre nego što se vratio za Amerigu, nameravao je da preduzme još jedno malo putovanje o kojem je sanjao celog

života. Moja majka je trebalo da ga prati i pazi na njega, jer je već bio slab. Tako su rano ujutro krenuli autobusom iz Salzburga, ali kada su stigli u Veneciju, ujka Hugo je pao od slabosti i ostao u hotelskom krevetu, dok autobus posle tri dana ponovo nije krenuo za Salzburg. Zapovedio je mojoj majci da u Muranu kupi sebi neki suvenir u znak večnog sećanja na njega, ujka Huga, koji je jedanput u životu želeo da vidi Veneciju i tamo zamalo nije ostao mrtav. Ona je na rasprodaji kupila veliku žutu pepeljaru, sa dva fina udubljenja na visoko zasvođenom obodu, koju je moj otac, strastveni pušač, koristio do svoje smrti. Od pre par godina pepeljara stoji na mom radnom stolu i služi kao držač za spajalice. I dok ovo pišem, mogu da je gledam i da odmah pred sobom vidim ujka Huga, koji je ipak uspeo da se vrati kući u Amerigu, gde je i umro nekoliko godina kasnije.

I

Mnogi su već pričali ovu priču, tako da je neizvesno da li se ona uopšte ikada i dogodila. Jednom davno, u Istanbul se sa svih strana sjatiše ljudi da na Bosforu vide nešto što se u tom gradu još nikada nije videlo: sante leda, koje su plutale po vodi – zimski pozdrav iz Beča, koji je sa sobom doneo Dunav u Crno more i koji je odatle stigao do Bosfora. Tačno je, u svakom slučaju, da Dunav ne teče samo do Suline, nego do Istanbula, i ako „tok“ ne shvatimo isključivo fluvijalno, nego i kao istorijski oblik kretanja, onda Dunav pripada Orijentu koliko i Okcidentu. Dunavskom monarhijom mogli bismo nazvati i Otomansko carstvo, u čiju službu je uostalom stupio nemali broj onih koji su bežali od religiozne ili političke potlačenosti u državi Habzburga.

Neki podanici austrijskog majesteta napravili su blistavu karijeru na sultanovom dvoru ili su, pak, u turskoj vojsci služili kao generali; recimo kao mađarski revolucionar Jozef Bem, koji je 1848. bio na čelu ustanika u Beču i Budimpešti, 1849. porazio u Transilvaniji ruske i austrijske trupe, i posle pobede kontrarevolucije sklonio se u Konstantinopolj, gde se preobratio u islam i kao Amurat Paša borio za sultana. Jozefa Bema, alias Amurat Pašu, ne treba stilizovati u idola oslobodilačkog pokreta, kako se to notorno dešava, jer se pobunjenik protiv Habzburga kao general turske vojske dokazao i kao nemilosrdni reakcionar i počinio masakr nad stanovništvom Alepa, koje se usudilo da sultana liši poreza.

Junak duhovne brodske linije Beč-Istanbul je Ignjac fon Brener-Felzah, rođen 1772. godine, koji je kao student Akademije za orijentalne jezike u Beču provodio sate svoje dokolice pišući galantne austrijske drame na turskom jeziku. Godine njegove karijere miroljubivo su bile podeljene na osmanske i habzburške; iako je u početku, kao visokoodlikovani tumač služio na sultanovom dvoru u Istanbulu, kasnije je otišao u penziju kao tajni savetnik bečkog dvora.

J

Bilo je dovoljno da neko pokaže i najmanji muzički talenat i već je proglašavan za najzad pristiglog naslednika Janoš-baćija, legendarnog pretka koji je svirao i u svojoj zbirci imao gotovo sve vrste instrumenata. Njegov naslednik ubrzo je postao i moj stariji brat, koji nije baš sasvim bez interesovanja svirao violinu, a zatim i jedna rođaka koja je poči-

njala da svira klavir. Činilo se kao da je talenat Janoš-bačija direktno nasleđivao svako za koga bi se pokazalo da nije gluv. On je bio brat ujka Huga, ali je u porodicama Podunavskih Švaba bio običaj da se ujakom nazivaju samo oni koji su se odselili, dok su ujaci koji su ostali u Panoniji postajali, pod uticajem male sredine i velikih porodica, mađarski „bači“ što, takođe, ne znači ništa drugo nego „ujka“, ali na mnogo prisniji način. Janoš bači bio je poznat po elegantnom oblačenju, što je izazivalo više čuđenja i zaprepašćenja, tim pre što je bio neženja i što nije imao ženu koja bi za njega radila ono što je onomad bio ženski posao, to jest, da bira odeću za kupovinu i da svakog dana iznosi neukom mužu ono što treba da obuče.

Janoš bači bio je u internatu u Mađarskoj i tamo se školovao, i kad se vratio odande, nije se naučio mnogo čemu drugom osim muziciranjem. Još kao mladić vodio je mešoviti hor u Futogu, ali se ipak držao podalje od društvenog života, osim kad se radilo o probama i nastupima pevačkog društva. Uvek je živio sam za sebe u velikom stanu, čija je prostrana soba čuvala njegovu sve veću zbirku violina i viola, flauta, klarineta, fligel horni i drugih instrumenata, od kojih je neke i sam svirao, a neke kupovao da bi uživao u njihovom prizoru. Bio je toliko oprezan da je redovno izbegavao koncerte svojih privatnih učenika. Neženje, po starom običaju, nisu bile cenjene, a u slučaju Janoš-bačija to je već bilo skoro ravno pobuni protiv starog uređenja sveta, jer on nije bio samo neženja, nego i dendi koji je dobro izgledao i upadljivo se oblačio i koji je za bečara bio isuviše elegantan, a za man-gupa isuviše stidljiv.

Kada su Podunavske Švabe u jesen 1944, neposredno pre nego što su partizani zauzeli grad, napustili Futog i skelama prešli na drugu stranu reke, Janoš bači ostao je u gradu. Pošto je oduvek živio povučeno, mislio je da mu to barem ovog puta neće doneti zajedljive poglede, već korist; ali, ipak, deportovan je u logor Jarek.⁷ Kasnije je jedna njegova bivša učenica, koja je takođe dospela tamo, pričala kako je on za svega nekoliko meseci izgubio zube i kosu i kao avet gazao naokolo; on, koji je nekad veoma polagao na svoju spoljašnjost. Umro je za Božić 1945, nakon čega je odmah bio bačen u zajedničku grobnicu.

K

Pre više od 15 godina za njega sam objavio jedan žestoki „pledoaje“. On se pristojno zahvalio na tome, ali je u otvorenom pismu koje mi je uputio, minuciozno naveo sve greške koje su mi se slučajno potkrale pišući hvala o njemu, iako nisam imao nameru da ga time napadam. Kako sam mogao da pomešam Bad Gojzern i Gozau? Dva mesta u regionu Zalc-kamerguta, koja su veoma povezana sa njegovom biografijom, njegovim književnim delom i jedno sa drugim; ovde katolički Bad Gojzern, u kojem je odrastao, tamo još uvek religiozno zadržati Gozau, o čijoj pobunjeničkoj tradiciji je napisao mnogo toga. Nisu zaslužili da budu pomešani. Zatim, moje neiskustvo po pitanju mošta od jabuka i krušaka, za koji je tvrdio da se po mirisu urina u gostioni može prepoznati „da li je pao sa drveta u kremsoj dolini ili u regionu Eferdinga“! Franc Kain, dugo potcenjivani autor, nije bio zadovoljan ni

⁷ Nem. *Lager Jarek* – logor Jarek, nalazio se u današnjem Bačkom Jarku, od decembra 1944. do aprila 1946, osnovala ga je nova komunistička vlast. (*Prim. prev.*)

mojim shvatanjem da ga je njegova partija, komunistička, uvek samo iskorišćavala i prevarila za njegov stvarni životni zadatak. Činilo mi se da ga je ona tako bezobzirno obavezala na dnevni politički angažman, da je svoje sociokritičke, ali ne i sociološki jalove romane i priče morao otimati od sna, zdravlja, partijskih čuvara kulture. Ne, protivio se on, stvar nije bila tako jednostavna, ono što je kritikovao kod svoje partije bile su neke druge stvari, i tome nije bio potreban, barem što se nje tiče, nikakav pledoaje, nikakve moje reči odbrane.

U svom sonetnom vencu „Reka“, kojeg je napisao sa 25 godina, Dunav je veliki, široki „put ka dalekim morima“, koji bi vredelo preploviti, „jer se prema horizontu uliva u svetlost“. Tamo gde svet izgleda ukočeno, Dunav podseća da postoji kretanje, ljudi: „Reka nas uzdiže, iznad nas samih...“ U svojoj prozi, Kain, izvorni pripovedač, koji je razmišljao o pripovedačkom zanatu i na tu temu napisao i poneki pametan rad, shvatao je Dunav manje apstraktno i ne kao medijum utopije, već kao konkretnu reku, na čijim su se obalama odigravale one priče koje se uvek nezamenjivo odnose na neko mesto, na neko određeno vreme i čije su komponente, ipak, „stalno iste: ljudsko ponašanje, potvrđivanje i izneveravanje“. Naročito u zanimljivoj priči „Dunav protiče“, koja govori o jednom slučaju ubistva u Lincu 1950, Kain je ceo događaj povezao sa Dunavom, šetalištima uz njega, lukom, mostom na Dunavu, oronulim kafanama u blizini reke, sa brodarima i matrozima, ljubavnim parovima, koji se noću razbeže po dunavskim adicama, i na kraju sa ubicom, koji svoju žrtvu baca u Dunav, u nadi da će reka zajedno sa žrtvom odneti i sećanje na zločin.

L

Koliko god daleko da sam putovao, nikada nisam stigao do svetionika u Sulini. Neka neobična strepnja stalno me je odvodila na drugu stranu, odvrćala, zaustavljala i pre nego što bih stigao na deltu Dunava i njegove bezbrojne rukavce. Tamo gde on uvek sporije teče i gde njegovu širinu ne možeš obuhvatiti pogledom, gde se na 2888. kilometru od Švarcvalda sva njegova vodena masa još tromije kotrlja i gde on neprimetno prelazi u more, dakle, baš tamo gde reka postaje more, svetionik obeležava metrologičku nultu tačku Dunava. Stalno sam odlagao da se izložim tom prelasku i razgraničavanju, kao da mi je to izlivanje u more, samonestajanje, značilo smrt, koja, ipak, stoji na kraju svih putovanja. Da je ezoterično preobrazim u jedno veliko, poslednje i istinsko putovanje, još uvek, uopšte nisam zainteresovan za to.

Ono po čemu je Dunav, takođe, jedinstven među rekama je možda to što njegov kilometar-sat počinje sa odbrojanjem tamo gde se reka završava i nestaje u moru. Tu kraj i početak postaju jedno, kao i obrnuto, tamo u Švarcvaldu, gde se spajaju potočići Brega i Brigah i gde Dunav započinje svoj put pored table na obali sa finalnim brojem kilometara 2888, baš kao da se reka tu, gde izvire, završava, a tamo, gde se završava, kod svetionika u Sulini, počinje.

Ovo brojanje uzvodno je neobično, ali se njegova stvarna, unutrašnja istina pokazala već mnogima i pre nego što ga je u XIX veku uveo britanski inženjer Čarls August Hartli, tokom poslova na premeravanju i regulisanju na delti. Helderlin, koji je sanjao da se iz svog nepodnošljivo tesnog i mračnog vremena vraća u svetlu i slobodnu Grčku, slavio je Dunav kao „blagozvučnu reku“, koja vodi ka izvoru, iz razjedinjene nemačke teritorije i nazad

u slobodu. Mitska reka, od kada su Argonauti odvažno krenuli da otkriju tajnu Iстера, Dunav priča o izvoru i snu i o tome kako on na svome putu ne povezuje samo ljude, gradove i zemlje, nego i različite svetove: Nemačku i Grčku, Evropu i Aziju, Zapad i Istok, novo doba i antiku. Za Helderlina reka počinje u tami, da bi tekla u svetlost; po njemu, Dunav tek na svom ušću stiže do slobode, tek nakon što za sobom ostavi nemačke kneževine, Austrijsku monarhiju, Balkan; tek kod Suline on vidi svoj cilj za koji, na čitavom svom putu dok žuri napred, zna da je Grčka, ponosita mera ponositih ljudi.

M

Inge Morat je 1958. prvi put krenula na veliko putovanje Dunavom kao fotografkinja, koja je pošla od hipoteze „da reke nisu samo voda, nego i napisana priča o generacijama ljudi na njihovim obalama“. Prateći tok Dunava, u oči joj je pala „raznolikost reke“, pa je odlučila da svojim projektom prodre u srž upravo te „raznolikosti nataloženih slojeva civilizacija, koje ovaj vođeni tok razdvaja i spaja“. Narednih 35 godina Inge Morat se uvek iznova vraćala Dunavu, kako bi ga pratila na kraćoj ili dužoj deonici puta.

Njena knjiga o Dunavu izašla je 1995, a mene je pozvala da o njoj napišem uvodni esej. Kada sam prvi put video slike u knjizi, bio sam oduševljen nataloženim civilizacijskim slojevima, koje je Inge Morat još ranije sabrala kao ono što nas na Dunavu fascinira. Njene slike prikazuju reku, čije zemlje karakteriše istovremenost suprotnosti, a takva istovremenost može biti blagotvorna, ali i strašna. Danas se isuviše često suočavamo samo sa strašnim, sa suprotnošću luksuza ovde i bede tamo, regiona, u koje se ljudi slivaju u potrazi za poslom i blagostanjem, i onih iz kojih su ljudi raseljeni, koji su opusteli i po čijim ruinama naslućujemo jednu odavno napuštenu, tešku ili veliku industriju; kao suprotnost između građanstva zaštićenog tradicijom i blagostanjem i jedne ekonomije, koja od seljaka i radnika pravi potrošnu radnu snagu, koja se odavde šalje onamo...

Istovremenost je, međutim, bila često jedan oslobađajući momenat. Ono što Dunav, sa svojim zemljama i ljudima čini tako privlačnim, upravo je ta različitost, protivrečnost koja nastaje na uskom prostoru: Dunav ne nudi netaknutu prirodu, jedinstveno oblikovanu kulturu; on uvek nudi istovremenost – istovremenost nacionalnosti, religija, jezika, razvijenosti ekonomije, tradicijā, koje se ne napuštaju, i novih kretanja, na koja se usuđujemo, posebnosti jedne etničke grupe, koja prkosno opstaje, i preplitanja sa svetom, koja se podrazumevaju. Kad god da je u istoriji trebalo ukinuti istovremenost – da li od strane stratega moći, koji su svoja mala i velika carstva hteli da prisile na jedinstvo, od proroka napretka, kojima je sama reka sumnjiva, jer tako nepraktično teče puna obrta i zamki, umesto da struji pravo pod konac ka sledećoj elektrani, ili od strane ideologa, koji se muče rađeći na tome da jednog dana svi ljudi misle u istom taktu – kad god da je na području Dunava trebalo ukinuti istovremenost koja remeti, polovini Evrope je pretio gubitak ravnoteže. Dunav ne podnosi hegemoniju. Istovremenost je njegova istorijska sudbina i njegovo učenje.

Inge Morat je znala da „jedna fotografija nastaje u jednom momentu, ali da iznenadno otkriće može biti rezultat jednog dugog poznanstva“. Tako se ona ophodila prema Dunavu, i prema fotografisanju uopšte. Na moje pitanje kako je naučila da fotografiše, jednom

mi je odgovorila kao iz topa: „Gledanjem i posmatranjem“. Dugo je posmatrala poznate fotografe, kao što su Ernst Has ili Anri Kartije-Breson, i kad je nakon toga uzela fotoaparat u ruke, postala je, skoro iz prvog pokušaja, važna fotografkinja. Za nju je fotografisanje bilo najprecizniji način da se nešto vidi. Nikada je nisam ulovio da pravi seriju fotografija, od većine motiva napravila je samo jedan jedini snimak. Dugo je čekala i pažljivo gledala, pre nego što bi škljocnula, a ni kod portreta nije se nadala sretnom slučaju iz serijala. U njene vrline nije spadala samo radoznalost, već i strpljivost, i obe se vide na njenim slikama: radoznala zainteresovanost za čoveka i strpljiva istrajnost kojom je mogla da gleda i da čeka, dok joj stvarnost ne bi otkrila jedan nepoznat aspekt, jednu do tada nepoznatu fasetu.

N

On se, u stvari, zvao Ferdinand. Ali pošto se od malena više družio sa mađarskom, nego sa podunavskošvapskom, rumunskom ili srpskom decom, nazvao je sebe, kada je mogao sam o tome da odluči, Nandor i službeno se registrovao pod tim imenom. Promena imena bila je polovična promena nacionalnosti, što u Panoniji, gde je oduvek živelo mnogo nacija, nije bilo ništa neobično. Da, više je ljudi menjalo nacionalnost nego svoja prezimena, tako da su često još samo ona podsećala na to ko su im bili baba i deda. Neke Podunavske Švabe, koje su bile ponosne na svoj nemački identitet, zvali su se Tot ili Nemet, što na mađarskom ipak znači „Nemac“; dok su ponosni Mađari, pak, išli kroz život kao Gros ili Klajn,⁸ sve dok nisu uzeli mađarska prezimena Nađ ili Kiš.⁹

U porodici moga oca mađarski se pričao u političkim i u prilikama javnog života, a onda je od Austrougarskog sporazuma 1867. regija konačno postala deo mađarske polovine carstva, a u učene ljude ubrajali su se oni koji su znali da se izražavaju na jeziku vlasti; nemački je, pak, za njih bio jezik svakodnevnog života kao i prioritete literature. Da se jedan brat nazivao Nandor, a da su drugog, pak, neki prijatelji zvali Bela, ali da je službeno ostao Adalbert, nije uopšte trebalo biti od velikog značaja. Nemački Adalbert, koji je postao moj otac, proteran je 1944. kao i mađarski Nandor, koji je 1956. umro u Beču od tuberkuloze, koju je zaradio u jednom izbegličkom logoru. Na fotografijama je prikazan kao mađarski lola, sa velikim crnim brkom i nikako drugačije nego u belim pantalonama; kada je umro, postao je junak *Panonske novele*, knjige u koju je Johanes Vajdenhajm, nekoliko puta otkrivan i zaboravljan pisac, oslikao njegov strmi životni put.

O

Za Otenshajm su znali još i Rimljani, samo su ga drugačije nazivali. Verovatno su tu pokušali da se bave vinogradarstvom, pošto je bio ucrtan na karti rimskog geografa Ptolomeja kao jedno od malobrojnih naseljenih mesta na levoj obali Dunava. Od onda su, u stvari, svi bili u Otenshajmu: zasigurno Nibelunzi, koji su tamo gde se danas skelom koja

⁸ Nem. *gross* – velik; nem. *klein* – mali. (*Prim. prev.*)

⁹ Mađ. *nagy* – velik; mađ. *kis* – mali. (*Prim. prev.*)

visi na ogromnoj žičari prevozi od Vilheringa u Otenshajm, pokušavali da pređu preko divlje reke; princeza, koja je na putovanju Dunavom rodila sina, koji je kršten kao Oto i prema legendi postao car, zbog čega se i mesto zove Otenshajm,¹⁰ a kuća na Pijačnom trgu sa brojem 16, u kojoj se on rodio, još i danas zovu Kindlhaus;¹¹ Jozef Kiselak, u celoj monarhiji poznat po tome što se, krišom, velikim slovima potpisivao na stene, fasade, zidove i tako svuda ostavljao znak svoje prisutnosti; Adalbert Štifter, koji je „najvoljenijoj supruzi“, svaki put kad bi prolazio brodom pored Otenshajma, govorio o utisku koji on ostavlja na njega i kako je uvek iznova gladan i pun čežnje za njom, svojom ženom kuvaricom; Anton Brukner, koji ne samo da je posetio grad, već mu je tu, kako se priča, rođena i jedna ćerka...

I već dvadeset godina dolaze sa svih strana, pesnici iz Moravske i Slovenije, iz Albanije, Transilvanije, i čak sa Bosfora, da bi se sreli tu, gde ih okuplja drvorezac, logomahist, pronalazač knjiga koji nosi ime pesnika iz srednjeg veka, bolesnog od ljubavi i tuge za zavičajem. Kada je Tanhojzer bio dete, Dunav ga je naučio težnji da se sa njegovih obala otisne u svet i da reči i slike koje tamo prepozna kao svoje, donese nazad kući. I Otenshajm je tako postao dunavska metropola.

P

U početku beše Dunav, a zatim on stvori sebi ribe, male i velike, žute, zelene, srebrne, sa pegicama i na pruge. Nije zaboravio ni maleckog puzavca i vitkog čikova sa svojom uzdužnom prugom, ni mreene, ni deverike, ni lipljene, klenove i maniće, pa sve i da su mu nedostajali *tinca tinca* i *acipenser ruthenus*, linjak i dugonosa kečiga nisu mu promakli. Svoje najveće dubine dodelio je balavcu prugastom, dok po mulju njegovih rukavaca čeprka som, koji može da naraste skoro tri metra i koji ne zna da svojim brkovima neobično ružno podseća na čoveka, i da sage o Dunavu pričaju kako je on ščepao i odneo sa sobom neko dete, čija je nesmotrena majka ostala na obali.

Još su antički istoriografi i geografi slavili bogatstvo ribljih vrsta kojima je Dunav hranio svoje stanovnike na obalama. Plinije je, recimo, pominjao morunu, koja je od Crnog mora uzvodno stigla do Dunava na mrest; jesetru dugačku devet metara, tešku oko sedamdeset pet kilograma, koja je još skoro dvesta godina kasnije na svom dalekom putu po Dunavu stigla do Beča i koja je hvatana kod bavarskih i austrijskih gradova na Dunavu, a zatim prodavana. Otkad je u rumunskom gradu Dobreta Turn Severin 1959. izgrađena hidrocentrala sa svojim branama, ona više ne može da stigne do svojih ranijih mesta za mrešćenje u gornjem toku. U međuvremenu su na Dunavu izgrađene brojne elektrane, tako da su migracijske rute ribljih jata bile drastično ograničene još samo na prostor između dve elektrane, dok su zbog kontrole reke nestale mirne zone uz obalu, koje su mladim jedinkama bile preko potrebne da bi preživeli.

Više od pedeset dunavskih vrsta riba imala je svakog dana u ponudi bečka riblja pijača pre stotinu godina. Ona odavno više ne postoji, a restorani sa specijalitetima, umesto toga nude ribu koja se nabavlja iz Atlantskog okeana ili afričkih jezera; u svim evropskim

¹⁰ Nem. *das Heim* – dom, kuća; *Ottensheim* – Otov dom. (Prim. prev.)

¹¹ Nem. *das Kindlhaus* – rodna kuća. (Prim. prev.)

gurmanskim lokalima zajedno nema pedeset različitih vrsta, koje bi globalizovana trgovina još mogla da ponudi.

R

Da, oko izvora Dunava, Brege i Brigaha, vodila se duga borba, ali pošto svi to znaju, poštedeću sebe priče o tome.

Među austrijskim piscima, čin kapetana književnog brodarenja Dunavom nesumnjivo pripada Ervinu Risu. Radujući se putovanjima, on je uvek iznova u invalidskim kolicima kretao u daljine, samo da bi gledao kako tamo Dunav protiče, i da bi video kakve impresije on stvara kada se ne stoji na njegovim obalama u Beču. Kao legendarni stručnjak on poznaje sve – rumunske školske brodove, bugarske teretnjake, mađarske šlepere, nemačka haj-tek postrojenja za plovidbu, mašine Austrijskog parobrodskog društva za plovidbu Dunavom, izletničke brodove, linijske i brodove za razonodu, a ne zaboravimo ni skele kojih još uvek ima, jer je Dunav, sve u svemu, ostao reka koja, i pored toga što je dugačka, ima mali broj mostova.

U svom pozorišnom komadu *Gospodin Grilparcer je skupio hrabrost i odveo se parobrodom na Crno more*, Ris piše o austrijskom klasicisti¹² koji na sasvim drugačiji način doživljava obrazovanje, za šta treba da zahvali jednoj plebejski znatiželjnoj i iskusnoj služavki iz Mađarske. Grilparcerov dnevnik velikog putovanja iz 1843, koje ga je iz Beča vodilo na Crno more, a odatle u Konstantinopolj i u Grčku, predstavlja, u stvari, jedan protokol razočaranja, kako onog što se tiče pišćevih osećanja, jer se nikada nije našao u onom stanju koje je želeo da doživi, tako i onog što se tiče zamišljenog cilja, na kojem on više nije bio u stanju da pronađe plemenitu Grčku, sjaj antike. Sa krajnjom duhovitošću Ris uvek iznova aludira na ovaj dnevnik, jednu hroniku uzaludnosti, ali savremeni književni kapetan sa Dunava ne dozvoljava namćorastom putniku od onomad da dođe samo do deprimirajućih saznanja. Njegov Grilparcer je manje mizantropski pobornik starog uređenja, a mnogo više njegovo protivnik, koji čas ljutito, čas rezignirano priča o onome što mu se u carstvu Habzburga obično događalo.

S

Trodelna saga o srpskoj porodici Rajkov prevedena je na mnoge jezike, po njoj je snimljen film i više puta je izdavana. Ali, ipak, ona se ne ubraja u kanonizovana dela srednjoevropske književnosti i po običaju, bila je potcenjena, naročito u Austriji, gde je i nastala. Njen tvorac Milo Dor, za jedne je tradicionalni pripovedač, koji se smelo provlačio i pored mnogih tabli sa zabranama, postavljenim protiv tobože naivnog, tobože prevaziđenog načina pripovedanja; dok je za druge on ostao samo bečki patriota, patriota jednog multikulturalnog Beča, došljak, koji se nepristojno petljao u austrijsku književnost nemačke nacije. Milutin Doroslovac, kako se zapravo zvao autor, rođen je 1923. u Budimpešti, odrastao je u Beogradu, a tokom Drugog svetskog rata dospeva u Austriju kao prisilni radnik, da bi u gradu, u koji je bio deportovan, i ostao.

¹² Franc Grilparcer (1791 – 1872), austrijski pisac. (Prim. prev.)

Saga o porodici Rajkov priča o tri generacije jedne ugledne srpske porodice, u kojoj se istovremeno oslikava istorija Panonije pune promena i tragičnosti, jednog prostora naseljenog mnogim narodima u kojem je ideja nacionalizma, uvezena sa Zapada u XIX veku mogla da ima samo razarajuće dejstvo. Dor je najpre objavio drugi deo svoje trilogije. Roman *Mrtvaci na odsustvu* opisuje put mladog beogradskog gimnazijalca Mladena Rajkova. Sanjar, koji piše ljubavne pesme, priključuje se komunističkom otporu protiv nemačkih okupatora, dospeva u zatočeništvo Gestapoa, biva mučen i napušten od strane svojih istomišljenika i deportovan u Beč. Autobiografski roman u svojoj protokolskoj nagomilanosti scena užasa i odvratnosti prelazi granicu bola i nudi upravo ono, što prema književnim pravilima pedesetih godina uopšte nije trebalo da postoji: politički beskompromisno suočavanje sa godinama nacionalsocijalizma i namerno remećenje obnove, koja se zalaže za zaborav i potiskivanje.

Druga dva dela sage, *Sećanje samo* i *Beli grad*, predstavljaju početak i završetak romana *Mrtvaci na odsustvu*. U prvom, Dor se vraća porodičnoj priči Rajkovih s početka XX veka, a u drugom, završnom delu, govori šta se dešava sa Mladenom u austrijskoj Drugoj Republici. Njegova biografija je razapeta između Beča, gde živi, i „belog grada“, Beograda, kojeg ne može da se oslobodi. To je egzemplarna biografija čoveka bez domovine, koji od svog beskućništva ne pravi moderno shvatanje, već uporno pokušava da stvori domovinu ovde, kao i tamo, u zajednici stradalnika, emigranata sa svojim čežnjama, doseljenika sa osećanjem da su još uvek stranci.

T

Aleksandar Tišma bio je sin mađarske Jevrejke i Srbina iz Vojvodine, odrastao u Novom Sadu. Već je sa 20 godina znao da bi hteo da postane pisac. Međutim, nije bio sasvim siguran na kojem jeziku bi to trebalo da bude. Dugo se kolebao između mađarskog i srpsko-hrvatskog, u Bačkoj je pripadnost ovoj ili onoj nacionalnosti bilo pitanje volje, a često unutar jedne porodice nisu svi imali istu volju. Da li je bio Mađar ili Srbin ili je, pak, to trebalo da postane, za Tišmu je, dakle, bilo pitanje teške vlastite odluke; da je bio samo Jevrejin, o tome ne bi ni odlučivao, tu odluku bi umesto njega doneli rasisti, tako da on od nje ne bi mogao pobeći.

Tišma je preživeo godine nemačke opsade Balkana tokom kojih je sproveden lov na Jevreje, i onda se odlučio da postane srpski pisac. Skoro sva njegova prozna dela govore o fašizmu, okupaciji, progonu i proterivanju; o svakodnevnom životu samo u izuzetnim prilikama. Tišma je strpljiv pripovedač koji je pazio da događaje o kojima piše vrednuje sa moralne strane. Ma koliko da su stvari o kojima je pripovedao bile užasne, on ne optužuje, on hoće da razume njihovu mehaniku i nemilosrdne posledice ljudskog delanja.

U *Knjizi o Blamu*, zbudujućem portretu preživelog čoveka koga je sramota što je preživeo, Tišma opisuje onu ozloglašenu noć, koja je u istoriji velikih zločina poznata kao Novosadska racija. Tada su, u januaru 1942. godine, mađarski gardisti u dugoj koloni doveli novosadske Jevreje na Dunav i bacali ih u rupe napravljene u ledu. Dok je veliki broj građana bio ubijen pred očima svojih komšija, lokalne novine su tih dana istrajno pisale o malim senzacijama iz svakodnevice: „Svake nedelje, pod vođstvom palice profesora Milutina Ru-

žića, hor katedrale peva njegovu dvestotu liturgiju". Aleksandar Tišma se u svim svojim romanima i pričama vodio ovom istovremenošću – istovremenošću zločina i svakodnevice, zločina i porodične sreće, organizovanog ludila i bega u kukavnu idilu. U svojoj krajnje pesimističnoj slici čoveka, on ne ostavlja mesta sumnji da se iz njegove dijagnoze užasa može videti samo jedna strašna prognoza: ono što je nekada bilo, može se ponovo javiti u svako doba.

U

Tvrđava na jednoj, grad na drugoj strani. Princ Eugen Savojski je naložio da se stari Petrovaradin izgradi u moćno utvrđenje, kako bi na Dunavu imao čvrst bastion za odbranu zemlje od Osmanlija, a preko puta je počeo da niče grad, koji do danas u svim svojim raznim imenima nosi reč „novi“. Njegovi nemački stanovnici, koji su poslani u zemlju da je nasele, nazvali su ga *Neusatz*. Nojzac nije bio samo kulturna metropola Podunavskih Švaba i administrativni centar Bačke, nego je kao Novi Sad i za Srbe bio jedan od njihovih najvažnijih gradova. Tu je preseljena i Matica srpska, najstarija srpska kulturno-naučna institucija, koja je, doduše, osnovana u mađarskoj Pešti; tada narod i država nisu bili tako usko povezani, nego je ta povezanost bila labavija.

U Nojzacu/Novom Sadu živeli su, zapravo, i Slovaci, koji su u velikom broju, neobičnim istorijskim preplitanjima dospeli dovdje i nazivali svoj grad *Nový Sad*, a i Mađari su grad na Dunavu posmatrali kao svoj. Újvidék, kako su ga nazivali i kako ga još i danas zovu, pošto su u međuvremenu postali „sumnjiva“ manjina, pripadao je do 1918. mađarskoj polovini dunavske monarhije. Delom novoformirane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca postaje 1918; tokom Drugog svetskog rata okupirale su ga mađarske i nemačke trupe; posle 1945. bio je glavni grad Vojvodine kojoj je Tito dodelio status autonomne pokrajine. Kada je Slobodan Milošević 1989. odlučno krenuo na to da Savez komunista Srbije preobrazi u nacionalni pokret, on je jednom vrstom državnog udara Vojvodini i Kosovu ukinuo onu autonomiju koja im je davala relativnu nezavisnost, a državi njenu teško izbalansiranu ravnotežu. Jevrejski stanovnici grada su tokom Drugog svetskog rata bili ubijani, srpski mnogo puta proganjani, nemački 1945. skoro sasvim proterani, mađarski u periodu velikosrpskog nacionalizma na kraju XX veka šikanirani. NATO-avioni su 1999. bombardovali grad i srušili njegove velike mostove na Dunavu. Na zagonetan način, grad sa mnogo imena, koja sva isto znače, uspeo je do danas da očuva nešto od nacionalne različitosti i kulturne otvorenosti, koje su tako često hteli da mu oduzmu.

Iz Novog Sada/Újvidék-a potiče i mađarski pisac Laslo Vegel, koji je pisao najzanesenija pisma na nemačkom, jednom od jezika koji je koristio uz stvaralačko kršenje pravila. U časopisu „Književnost i kritika“ mogao sam da objavim neke pasaze iz njegovog uznemirujućeg dnevnika o ratu, dok je još radio na njemu. Kada se, mnogo kasnije, pojavio kao knjiga pod nazivom *Exterritorium*, ovom autoru, koji je za skoro četrdeset godina rada objavio kako trivijalne, strašne, pune fantazije, tako i strogo misaone knjige, poklonjena je, konačno, i na nemačkom govornom području ona pažnja koja mu je već odavno pripadala. Vegel, koji je sa ništa manje neobičnim Otom Tolnaijem, najznačajniji mađarski autor Vojvodine, ne slika ovu veliku dunavsku provinciju, u kojoj već vekovima na uskom prostoru

zajedno žive, više ili manje uspešno, različite nacionalnosti, kao kakansku¹³ idilu naroda, ali ni kao uspešnu probu multikulturalne Evrope. Protivljenje, kojim nas obaveštava o poslednjem zaletu da se uništi model Evrope u malom, tj. o pokušaju srpskih nacionalista da etnički očiste zemlju i da tako istrebe njenu vlastitu istoriju, toliko je veliko, jer Vogel još uvek veruje, da bi baš tu, u Vojvodini, istorija mogla krenuti drugačijim putem.

U knjizi *Exterritorium* on na zaprepašujuć način prikazuje kako je upravo Vojvodina nacionalistima postala polje za trening. Njegovoj staroj majci komšije su savetovale da je ipak bolje da se vrati u svoju „domovinu“, dok je žena, pri tom, celog svog života živela u istom selu u Vojvodini i ni jedan jedini put nije bila u Mađarskoj. Devedesetih godina XX veka „sa ulica Ujvideka izgubila se jezička raznolikost. U autobusima, u kafćima, na ulicama, uskoro više nećeš čuti nijednu mađarsku, rumunsku ili slovačku reč“.

Exterritorium je žal za jednom drugom Vojvodinom, jednim drugim Novim Sadom, kojeg nisu razorili NATO bombarderi, već upravo multinacionalna kultura koja je još od ranije kapala otrovom nacionalizma. Onaj koji tako bezobzirno bičuje veliku politiku i malo ljudsko zastranjivanje, koji tako surovo ulazi u književni sud sa oportunistima i ratnim profiterima, ljubazan je i blag čovek, koji ni u kom slučaju nije zaljubljen u nametnutu ulogu da bude poslednji: poslednji predstavnik mađarske kulture i jezika na ovom području. Njegova tužba nije samovoljna, njegovo žaljenje nije sujetno; baš zato što nije lud za propašću, Laslo Vogel tako oštro sudi o onima koji su doveli do propasti i koji su potpali pod kult smrti, makar ona bila i njihova vlastita.

V

I sa skoro osamdeset godina, neposredno pre nego što je uronio u veliki zaborav, Johannes Vajdenhajn znao je napamet da mi nabroji postavu fudbalskog kluba „Dulkis Verbas“, na čijem голу je stajao tridesetih godina. O kakvoj momčadi se radilo, moglo se videti po tome što su se u njoj našla zaista zvučna panonska prezimena: Brajtvizer, Skoda, Gvozdenović, Elnesku i Kon. *Werbaß*, kojeg su Srbi nazvali Vrbas, a posle rata Titov Vrbas, je grad između Dunava i Tise, u kojem je moj otac od svoje dvadeset četvrte godine života bio profesor na nemačkoj Pedagoškoj akademiji, gde su mu i Johannes Vajdenhajn i moja majka bili učenici. Vajdenhajn, koji je rođen 1918, a umro 2002. godine, u skoro svim svojim knjigama pisao je o Vrbasu, koji se u njegovim proznim delima obično zove „Marezi“, skraćeno od Marija Terezija, dostojanstvenom selu gde se jezički materijalizovala istorijska pozadina okupacije. Podunavski Švaba Johannes Vajdenhajn jedan je od velikih panonskih autora. Slavio ga je i najveći balkanski autor XX veka, Miroslav Krleža, a srpski PEN klub nagradio je njegovo stvaralaštvo. Njegovi romani *Turski očenaš*, *Sastanak s one strane krivice*, *Kale-Megdan*, *Povratak u Marezi* i zbirke priča *Ujutru između četiri i pet* ili *Pesma o prašini* imali su više izdanja na nemačkom govornom području, ali, ipak, nisu naišli na zasluženu pažnju.

Sva njegova prozna dela u isti mah su i poetska i precizna, i sa setom i sa ljutnjom govore o jednom potopljenom svetu. Nad svetom negdašnje panonske varošice leži sjaj dana iz ranog detinjstva, razvejana sreća, ali nisu prećutani ni zločini koji su uništili onaj svet,

¹³ *Kakanski*, od termina *Kakanija* iz romana Roberta Muzila *Čovek bez svojstava* – naziv za Austrougarsku monarhiju. (Prim. prev.)

kao ni imena onih koji su te zločine počinili. Vajdenhajm se celog života sukobljavao sa velikonemačkom ideologijom, na upečatljiv način je opisivao kako je ona sve više obuzimala i zaslepljivala i ostale Podunavske Švabe. Ali, ipak, on u svakom svom delu pokazuje da u istoriji ništa nije neizbežno, da mržnja, koja je rasla među panonskim nacionalnostima, nije bila urođena, nego je, u izvesnoj meri, čak i protivurečila istorijskim shvatanjima religije.

Johanes Vajdenhajm je bio prvi pisac kojeg sam upoznao. Dok sam bio dete, često je dolazio kod nas u posetu. U knjizi *Biografija Katarine D*, jednom majstorskom pripovedačkom delu, koje sam u novom izdanju pod nazivom *Panonska novela* prosledio izdavačkoj kući „Oto Miler“ 1993, napisao je i deo moje porodične priče. Kad su ga pitali kako je, obično je odgovarao sa njemu svojstvenom, promišljenom flegmom: „Od 1945. živim u Bonu na Rajni, tamo je sve lepo i fino uređeno, ali Rajna može da se uspinje koliko god hoće, iz toga, ipak, nikada neće postati Dunav“.

Y

Ljudi vole da prolaze pored Ibsa. Kada se iz regiona Linca, iz Velsa, Salzburga ili iz još veće daljine uključimo na zapadni deo autoputa, pomislimo da je Beč isuviše blizu da bismo svratili u Ibs, pa se to stalno odlaže za idući put. Kad bismo svratili, otkrili bismo jedan lep gradić sa dugom tradicijom brodarenja, sa obalom duž koje se proteže kej, koji je u XVIII veku bio toliko prljav da je opština tu podigla drvo srama i za njega vezala najveće zagađivače sredine koji su svoje smeće istresali u Dunav. U skladno izgrađenoj crkvi Sv. Lorenca, ispred koje ima običaj da sedi zvanični pijanac grada i da se prijateljski obraća retkim posetiocima, na orguljama se može otkriti Mocartov potpis, koji na svojim putovanjima nije, naravno, izostavio Ibs. Uličice i trgovi, koji svi blago naginju ka reci, ukrašeni su, i, ako nešto u Ibsu smeta, onda bi to mogao biti utisak sređenosti koji na nas ostavlja mesto, kao da nad njim i radnim danima leže mir i dosada nedeljnog dana.

U Dugoj ulici, sa velikom krivinom, možda stotinak metara udaljenoj od obale, stajali smo u avgustu 2008. godine ispred kuće sa brojem 10, na kojoj je visoko iznad naših glava jednom crtom bilo markirano mesto do kojeg je došla voda u avgustu 2002. Tada je ceo grad bio pod vodom, a na ovom mestu ona je dostigla visinu od tri metra, tako da nisu bili potopljeni samo podrumi, nego i prvi spratovi kuća. Otkad postoji ljudska misao, Dunav je uvek iznova prelazio preko svoje obale, a neke poplave su bile tako fatalne da su, kao ona iz 1501, vekovima ostale urezane u sećanju. Ali o poplavi iz 2002, iako je bila jedna od najstrašnijih, izgleda da već posle šest godina u gradu nije svedočilo ništa, osim ovog brižljivo obeleženog mesta na fasadi. Naokolo nisi mogao da otkriješ nijednu oštećenu kuću, i nije samo Duga ulica bila doterana tako kako možda do poplave nikad nije ni bila.

Z

Samo zbog poslednjeg slova u abecedi, nisam hteo da idem u Cwifalten,¹⁴ između Ulma i Zigmaringena. Odustao sam od toga, mada bi to putovanje sigurno bilo dragoceno, ako

¹⁴ Nem. *Zwiefalten*, grad u Nemačkoj, čiji naziv počinje poslednjim slovom nemačke abecede. (*Prim. prev.*)

ne zbog benediktinskog samostana, kojeg su 1089. godine osnovala braća bez dece, Kuno i Liutold fon Ahalm, onda zbog nekadašnje opatijske crkve Naše drage gospe. Možda sam mogao pokušati da dođem skelom do tamo, jer su se i moji preci, kao i hiljade drugih, iz Ulma Dunavom prevozili skelama nazivanim podrugljivo „ulmske kutije“, i sigurno bi, stigavši nekad skelom do Cvifaltena, bilo pametno zapaliti tamo svoju poslednju cigaretu, jer se na tom projektu može uzaludno raditi čitavog života ne samo u Trstu, kao onaj Zeno Kozini, čijim je herojskim, ustrajnim pokušajima savesnog knjigovođe Italo Zvevo posvetio roman. Ali austrijska marka, sa kojom bi imalo smisla to probati, povučena je sa tržišta još šezdesetih godina, nema je više, tako da sa cigaretom marke „Dunav“ ne bih, dakle, mogao ostaviti pušenje, pa sam smesta batalio sve, i poslednju cigaretu, i skelu, i Cvifalten.

Izvornik: Christian Thanhäuser, Karl-Markus Gauß, Die Donau hinab, Haymon Verlag, Innsbruck-Wien, 2009.

*(S nemačkog prevela **Sanja Karanović**)*